

kod individualnog primaoca. Ona se može usmeriti ka barem dva predmeta od mnogo većeg značaja.

Prvo, opipljiva očiglednost odobravanja ili odbijanja jednog autora u dato vreme može biti precizan pokazatelj duhovne klime jednog doba; jer, ako mi kažete šta čitaju, ja ću vam reći o kakvoj se vrsti ljudi radi. Sa ovim je u bliskoj vezi i sociološki pristup književnosti. Uticaj autora na određenu zemlju, na određenu kolektivnu javnu svest prostorno i vremenski udaljen od atmosfere u kojoj je delo nastojalo, može otkriti ne samo književni ukus, već nam isto tako pomoći da se odgonetnu filozofske tendencije epohe, kao što je to slučaj sa proučavanjima glavnih idejnih strujanja u 18. veku Paul Hazarda (Pol Azar). Tragajući za stepenom prodora nekog književnog majstora u jednoj zemlji, možemo otkriti ne samo genezu umetničkog dela već i nastanak uslova povoljnih za njegov uspeh. Ono što takode možemo uočiti jesu i modulacije jedne ideje, a doći ćemo i do manje subjektivnih, a više naučnih, ali i prisnijih predstava o kulturi jedne nacije i o moralnim nazorima epohe.

Drugo, književni uspeh datog autora kod strane publike još više osvetljava njegovu specifičnu fizionomiju i baca svetlo na dela svake pojedine receptivne grupe. On nije jednostavna ocena popularnosti, jer nije toliko važno koliko će, već zašto i kako čitati dati autor. Perspektive genija Remboa, Vitmana i Dostojevskog šire se kada se ovi projektuju na inostranoj pozadini. Strana kritika da može određenog stepena biti čisto estetska, i ako je kao i ona oslobođena od konvencija i predrasuda, može dati pravu sliku autora u mnogo izoštrenijem fokusu. Pa zar se ne možemo nadati da ćemo uz pomoć ovog tipa proučavanja koje se izvodi sa vitalnošću i formalizmom doći do istinitije definicije predstave o univerzalnosti.

Pored književnog uspeha koji je glavni, postoje i drugi raspoloživi izvori. Zašto jednog pisca zanemaruju njegovi savremenici i zašto je drugi više prihvaćen u inostranstvu nego u svojoj vlastitoj zemlji? Književni istoričari ne regauju samo na uspehe već isto tako i na neuspehe i padove određenih pisaca. A tu su i drugi predmeti koji su se smatrali iscrpljenim i kojima su potrebni novi pristupi: i to tamo gde se postepena metempsihoza od recepcije do prvog uticaja nije valjano proučila. Predmeti su vredni istraživanja ako su privlačni za naše prosuđivanje, naš osećaj perspektive i našu hrabrost kao kritičara; a iznad svega ako nas oslobađaju deskriptivnih i biografskih metoda koji su nekada zauzimali velik deo naših istraživačkih aktivnosti onemogućavajući direktan kontakt sa umetničkim delom; i to onim njegovim vidom koji se opire hronologiji vremena, jer kao što je Sartr naglasio: delo može živeti svoj život nezavisno od života autora. Jer, isušve smo dugo, zajedno sa Sent-Bevom, insistirali na neodvojivosti dela od njegovog autora. Možda je došlo vreme da se istraživanje književnog uspeha jedne knjige pretpostavi oslobađanju umetničkog dela od okova rukopisa ili spolašnjeg izgleda autora, čak i ako su oni pomogli uspehu dela u vreme kada je taj pisac živeo.

Prilikom proučavanja, uticaj moramo posmatrati izbliza ne gubeći osećaj o postojanju distance. Onaj ko se bavi izučavanjem književnog uspeha, mora se suočiti sa velikim brojem rasprava i odjeka, ali da bi odredio šta je to osnovno, a šta treba odbaciti kao nevažno i površno, on mora unapred prisno poznavati pisca čiji će opus početi da istražuje. Na osnovu dosadašnjih rezultata mi se čini da se naučnik gubi u kartezijskoj šumi punoj stramputica kada u isto vreme pokušava da utvrdi i književni uspeh i uticaj, ne uspevajući da dođe do bilo kakvih odredišta.

Ako razdvojimo ova dva postupka, možemo rasvetliti čitavu hrpu značenja i namera koncentrisanih u savremenoj ideji uticaja koju podržava distinktivna metodologija, a i u potpunosti ovladati dvama primarnim zamkama: kritičkim seciranjem umetničkog dela i impresionističkim stavom o njegovoj vrednosti.

Ako proučavanje uticaja, dovođenjem dva dela u međusobnu vezu, može uroditi time da se ostvari potpuniji estetski pristup naučnom istraživanju, a to savremeni kritičari tako ubedljivo tvrde, ocenjivanje književnog uspeha može nas okrenuti ka objektivnijim, univerzalnijim prihvatljivim kriterijumima za određivanje književnih vrednosti. Obe se ove kategorije istraživanja nesumnjivo nalaze u središtu discipline komparatista, koji kao istoričari, kritičari i prevodioci mogu dobiti ulogu komentatora, medijuma i sredstva povezivanja, ne samo zbog toga da bi se kontakti otkrili, već i zato da se oni omoguće, kako bi se postiglo ujedinjenje, ako ne jedinstvo, ove naše književne republike.

1. Takav je npr. bio slučaj sa uticajem svedenborgizma u prvoj polovini devetnaestog veka i darvinizma u drugoj.
2. Rene Vešek i Ostin Voren, *Teorija književnosti*. Beograd 1965; Vidi takode Harding Craig »Proučavanje kriterijuma za determinativne izvore« SP XXVIII (1931) 86-98.
3. Nova knjiga Matthew Josephsona *Život među nadrealistima* (Holt, 1962) vrlo uverljivo pokazuje činjenicu da se može biti svedok pojave književnog pokreta, da se može učestvovati u njegovom fizičkom delovanju, a da se ipak ne padne po njegov uticaj.
4. Za posebne činjenice koje se odnose na ovaj slučaj, vidi moje *Književne izvore nadrealizma* (Kolumbija U. Pr., 1947) str 32, 37-39.
5. Harry Levin tvrdi u *Perspektivama kritike* (Harvard U. Pr., 1950), str. 77. da je »naša književna istorija u velikoj meri samo koelktivna biografija.«

Prevedeno iz: *Yearbook of Comparative and General Literature XI, 1962, p. p. 24-31*

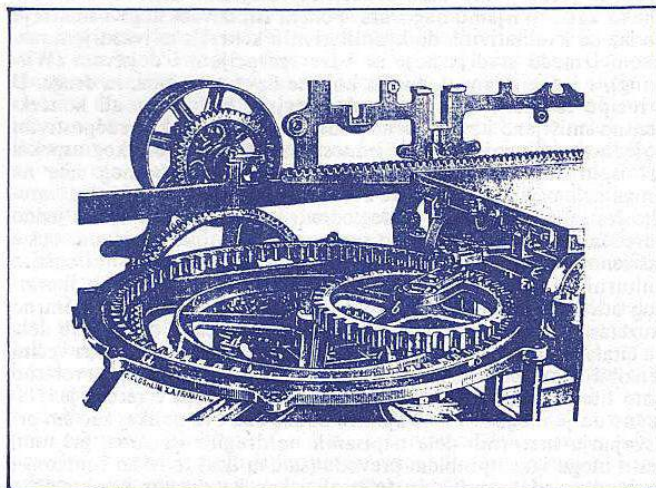
sa engleskog: GORANA KRKLJUŠ

literarni uticaj (direktni i indirektni)

joseph strelka (josef strelka)

PREDGOVOR

U ovoj knjizi učinjen je pokušaj da se prikaže koji rezultati, metode i perspektive sociologije mogu biti od koristi za nauku o književnosti, pa su joj zbog toga ponekad upravo neophodni. Metodski se ovaj pokušaj prema tome razlikuje od krajnosti jednog formalističkog esteticizma ali i od one vrste »sociologije literature« u užem smislu koja je deo sociologije za koju literatura predstavlja samo materijal za dobijanje socioloških rezultata. Sa ovim metodskim ograničenjima jedini cilj ove knjige – ako i nije postignut – jeste dolaženje do tačnih i preciznih saznanja o ovoj problematici. Cilj je, dakle, da se pruži sistematski presek svega što je važno za sociološku problematiku koja je od značaja za nauku o književnosti. Pa i ovaj cilj treba suziti: uglavnom će se rezimirajući izneti dosadašnja problematika ove vrste. Time će se pružiti pregled i kritika najvažnijih teorija i postavki da bi se postigla određena metoda preglednost.

Ova tema nije ni u kom slučaju neproblematična. Nije uzalud naučnik ranga jednog Ernst Roberta Kurcusa (Curtius) sociološko interesovanje okarakterisao formalno najopštijim, ali supstancijalno najoskudnijim. I nije uzalud poznavalac problematike ranga jednog Ericha Helera (Erich Heller) u vezi sa temom literatura i društvena odgovornost izjavio da se radi o jednom nerešivom problemu koji se nastanio na negostoljubivom graničnom području između banalnog i nesavladivo komplikovanog. Ova definicija važi bezuslovno i uopšteno za širi problem literature i društva. Ali i pored toga četvrta studija književne teorije simbola jednoga Nortropa Fraja (Northrop Frye) bavi se isključivo društvenim aspektom pesništva, pesništvom kao žižom zajednice, pa je čak i u teoriji o književnosti od Veleka i Vorena (Wellek i Warren), koja je više sklona formalno estetskom načinu razmišljanja, celo jedno poglavlje posvećeno problematiki literature i društva.

LITERARNI UTICAJI

DIREKTNI UTICAJI

Pošto su u ranijim izlaganjima izneta neka opšta zapažanja o osnovnim problemima literarnog uticaja na čitalačku publiku, sada ćemo baciti pogled na jedan poseban problem, naime, na uticaj literarnih dela na stvaranje drugih literarnih dela: naravno ne na sve uticaje koji postoje, već samo na one kod kojih socijalna problematika igra neku ulogu. Perspektiva posmatranja pri tom nije upravljena na nastanak novih dela, već na uticaj starijih, postojećih na novija.

Studije o uticajima u literaturi bile su dugo vremena u tolikoj meri samo mehaničko površinske, pri čemu su se literarne veze često precenjivale tako da se čini sasvim razumljivim što se poslednjih godina klatno interesovanja upravilo u suprotnom pravcu; tek danas se čini da je nastupilo mirnije vreme za razjašnjavanje ove situacije.

Horst Ridiger (Rudiger) je predložio da se jasnije istakne razlika između osmišljenijih novijih studija takvih literarnih veza u odnosu na naivno pozitivističke provenijencije i to na taj način što bi se istraživači u potpunosti odrekli pojma samoga uticaja: »Izgleda da se sa prikazivanjem samoga uticaja više ne može mnogo šta učiniti. Ako na mesto njega upotrebimo izraz *dejstvo* (Wirkung), onda ne nalivamo novo vino u stare posude, već unosimo principijelno nešto potpuno novo. Dejstva proističu iz snaga – iz životvornih snaga koje imaju sposobnost da izazovu promene.«

Poznato je staro Geteovo upozorenje u razgovoru sa Eckermanom (Eckermann) kada je ovaj govorio o tome kako literarni svet sumnja u originalnost ovog ili onog velikog čoveka, pa se traže izvori njegove kulture. Gete je na to odgovorio: »To je veoma smešno; isto tako bismo mogli upitati jednog dobro uhranjenog čoveka koliko je volova, ovaca i svinja pojeo koji su mu dali njegovu snagu. Na svet donosimo sigurno određene sposobnosti, ali naš razvoj zahvaljujemo hiljadama uticaja jednog velikog sveta od kojih usvajamo ono što možemo i što nam odgovara. Ja mnogo zahvaljujem Grcima i Francuzima, beskraino mnogo su me zadužili Šekspir (Shakespeare), Stern (Sterne) i Goldsmit (Goldsmith). Ali time nisu dokazani izvori moje kulture; jedno takvo dokazivanje dovelo bi nas do bezbroj izvora, a sve to ničim ne bi služilo. Važno je da posedujemo dušu koja teži za istinom i koja tu istinu prihvata tamo gde je pronade.«

Ako prenebregnemo kompleksnost problema koji se proteže do u »beskonačnost«, naći ćemo u ovim rečima, pre svega, kvalitativni problem umetničke veličine. Prirodno je da postoji razlika u tome kada jedan trećerazredni autor pristupi potpunoj imitaciji ili kada se jedan veliki pesnik koristi postojećim literarnim delima onako kako to njemu odgovara. Poneki istraživači stoga i smatraju prelaz od kvalitativnih do kvantitativnih kriterija najvažnijom razlikom između studija koje se bave recepcijom i dejstvom (Wirkung), s jedne strane, i studija koje se bave uticajima, sa druge. U principu to može u mnogim slučajevima biti tačno, ali konzekventno smišljeno i sprovedeno vodi ovaj postupak ka nedopustivim pojednostavljivanjima i ka jednostranosti. Sa sociološkog aspekta pri ispitivanju uticaja kao delovanja jednog literarnog dela na druga dela od interesa su, pre svega, kvantitativna stanovišta. Naravno česti i mnogi uticaji jednog određenog dela ili više njih u jedno određeno vreme nalaze često svoje dublje uzroke u jednom opšte raširenom stanju svesti čije se dublje veze mogu objasniti opštim kulturnim i socijalnim razvojem društva. Pri tom situacija literarnog uticaja određenih dela u dato vreme može da – kao literarno izuzetan slučaj – ukaže na stanje opšte recepcije i dejstva tih dela na čitalačku publiku. Međutim, može i da se desi da autori sa većim senzibilitetom prvi prihvate uticaj takvih dela, pa da tim prvobitno čisto literarnim uticajima usledi zatim i talas opšte recepcije. Naravno da je moguć i živ uzajamni odnos oba ova oblika, kao što pri usvajanju literarnih dela napisanih na drugim jezicima, pri tom, čestu ulogu igra i problem prevoda (sa dva lica) to i kao simptom i pasivno ogledalo opšte situacije ali i kao katalizator i pokretačka snaga tih uticaja.

I problematika vrednovanja može, doduše, u izvesnom smislu kod pitanja sociološki orijentisanih da odigra svoju ulogu na opšte talase uticaja. U vezi sa tim da još jednom citiramo Getea: »I uopšte (...) svet je danas toliko star, a hiljadama godina živelo je i razmišljalo toliko značajnih ljudi da se malo novoga može pronaći i izreći. I može učenje o bojama nikako nije novo. Platon, Leonardo da Vinči (Vinci) i mnogi drugi izvršni umovi u detalje su pre mene pronašli i rekli isto; međutim, činjenica da sam i ja to pronašao, da sam sve to ponovo rekao i da težim da u ovom konfuznom svetu ponovo pokažem istini put, to je moja zasluga.« Pretpostavimo li opštu i visoku vrednost centralne ideje *učenja o bojama* i pretpostavimo li nadalje činjenicu da se pri prihvatanju i izražavanju ovih ideja u delima Platona, Leonarda da Vinčija i Getea ne radi o slučajnim pojavama koje se mogu izvesti samo iz individualne i genijalno izuzetne pozicije navedenih autora, kao i da se radi o tome da te ideje nemaju ničeg zajedničkog sa njihovom užom i daljom vremenskom i prostornom okolinom, već da su te pojave na neki neobičan način izraz opštih tendencija vremena, onda se u tom slučaju ovde utoliko javlja element vrednovanja što se iz svega ovoga može zaključiti da je specifična socijalna, kulturna i istorijska situacija Atine u doba Platona, Italije u vreme Leonarda da Vinčija i Vajmara u vreme Getea bila »zrela« za takve poduhvate. Istorija recepcije Šekspira ili Erazma na nemačkom jezicima, razvoju, istorija recepcije Getea u zapadnim literaturama, razvoj uzajamnih literarnih uticaja Orijenta i Zapada mogu se posmatrati iz ovoga ugla i dovesti do jedne mnogo smišljenije i sređenije veze nego što se to može učiniti uzimajući u obzir čisto površinski i mehanički kvantitativni element.

Upravo se kod literarnog uticaja pokazuje kako se ne radi samo o činjenici da jedno delo utiče na drugo nego, pre svega, o tome da se zna koji slojevi i koje perspektive vrše uticaj i koliko je taj uticaj snažan. Rihard Eksner (Richard Exner) je polazeći od primera Hofmanstala (Hoffmannsthal) objasnio sledeće: »Pretpostavio bih da svaka generacija može za sebe stvoriti svoju sliku o jednom pesniku, dok bi duhovni lik, 'duhovno biće', o kome Hofmanstal govori pišući Rilkeovoj kćeri, ostao netaknut. Zar ne postoji bezbroj slika o Geteu, o Rilkeu, o Kafki! Svaka epoha proglašuje jerehtikom ili svecem koga ona hoće.«

Ovo ne važi samo za opštu recepciju dela pojedinih autora u različitim epohama, ovo važi i za promenjive slike literarnih uticaja, stoga i nasuprot svakom nepromenljivom, pravom i trajnom »duhovnom biću« jednoga dela stoji niz promenljivih praktičnih konkretizacija koje su u svojim pojedinačnim relativnostima opet u velikoj meri zavisne od socijalnih veza. Pri registrovanju ovih različitih oblika isto je tako od velikog značaja uvid u intenzitet i dubinu, formu i način tih uticaja kao i registrovanje kvantitativnih faktora. Uvid u takva uzajamna stapanja, u strukture i zavisnosti pojedinih oblika uticaja i njihovo međusobno upoređivanje kao i poredenje sa »duhovnim bićem« samoga dela ne doprinosi samo osvetljavanju svakog pojedinog autora takvih uticaja već mnogo više od toga, a to je da se prevaziđu pojedina relativiranja i pruži veća mogućnost približavanja biti samoga dela.

Jedan sociološki orijentisan pristup literarnim uticajima pokušaće, pre svega, da ispita uzroke manje ili više jakog uticaja jednog literarnog dela i da utvrdi verovatni ili određeni stepen pojedinačne sociološke uslovljenosti. Da navedemo za ovo jedan poseban upečatljiv primer, setimo se Ričardsonovih romana (Richardson). U raspravama se išlo tako daleko da se izjavljivalo kako tako osrednji umetnik »nikada« nije mogao izvršiti tako dubok uticaj i da »istorijski značaj jednog umetnika nikada nije bio do te mere potpuno van njegove umetnosti.«

Uzroci za ovaj neverovatan uticaj su besumnje u velikoj meri sociološki uslovljeni. Ričardson je u svojim romanima jednoj novonastajućoj građanskoj čitalačkoj publici dao neku vrstu potvrde o opravdanosti njenih predstava i ideala, njene etike i želja kao i ideja/slika vodilja (Leitbild). Usmerenost romana na skromnu, često idiličnu egzistenciju srednjeg staleža, ograničavanje radnje na jednostavne i skromne činjenice porodičnog života i sa time povezan subjektivizam i sentimentalizam, koji se odražava čak i u formi i koji je doveo do stvaranja romana u obliku pisama, sve su to neki od najvažnijih glavnih elemenata koji objašnjavaju kako uspeh dejstva tanko i uticaj na druge romane. Autori tih romana su manje ili više svesno osećali i uvideli kako je ovaj način socijalnog, moralnog i emocionalnog samopreispitivanja i realizacije građanskog života odgovarao vremenu.

Dejstvo Ričardsonovih romana bilo je tako snažno da je on pored direktnog uticaja vršio i indirektni pri stvaranju opšte tradicije romana u obliku pisama. U ovom slučaju mogu se radijusi direktnih i indirektnih uticaja na više načina i sociološki razgraničiti: direktni uticaji na roman, posebno na roman u vidu pisama bili su posebno snažni od 1749. do 1780. g. uz to dolazi još – uz opšte sociološke pretpostavke – i kao zajednički imenitelj reputacijacija. Romani kao što su *Les Liaisons dangereuse* od Choderlos de Laclos-a ili Geteov *Leiden des jungen Werther* napisani su samo indirektno u tradiciji romana-pisma, ti romani su samosvojne varijacije literarnog opravdavanja subjektivno osećajnog života.

Na ovom primeru se može videti moguća zabluda pri istraživanju uticaja: čisto konstatovanje uticaja – i onda kada je on verifikovan i postoji kao činjenica – samo po sebi ništa ne znači, a upravo ta činjenica se ranije precenjivala. Isuviše lako bi se tako moglo indirektno implicirati da je npr. Gete »zavisan« od Ričardsona, pa ga svesti na osrednji uzor Ričardsona. Od posebnog značaja su, međutim, kako samo pitanje vrednosti tako i poseban način veza i uticaja. Šta sve ne može da vrši uticaj! Skala se kreće u svoj svojoj širini od svesnog ropskog podražavanja i imitiranja preko slobodnog raspolaganja upotrebljivih elemenata literarne tradicije i to na osnovu posebne unutrašnje i spoljašnje pesničko-istorijske srodnosti sve do suverenog korišćenja takvih elemenata kod jednog autora pri znatnom menjanju putem stapanja u jednu povezanost, sasvim drukčije vrste, skala sem toga doseže još dalje i vraća se na problem nesvesnih uticaja, sve do nesvesnog plagijata.

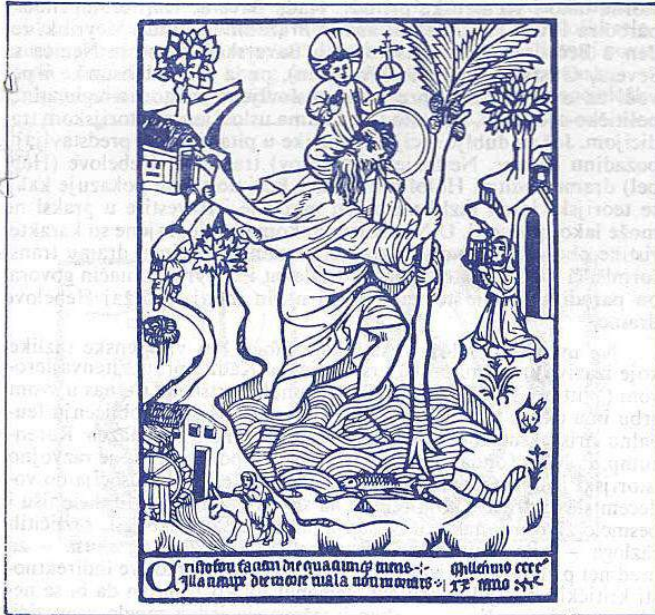
Sociološko ispitivanje dubljih veza uticaja pruža, pored ostalog, mogućnost da se besmislena mehanička konstatacija o izvršenom uticaju učini sadržajnijom.

Nije negiranje ili umanjivanje duhovnog značaja literarnog uticaja potaklo Getea da izgovori svoju ironičnu primedbu o pojedinim volovima, ovcama i svinjama, već nekompetentnost većine istraživača uticaja. On je bio potpuno svestan značaja uticaja i dobro je znao da je svojoj mladosti pod uticajem engleske književnosti našao samoga sebe, da se u svom zreloom dobu pod uticajem italijanske i francuske literature izgradio u klasičara i da je pod uticajem istočnjačke literature najzad našao bitnu potvrdu svoje obogaćene mudrosti u starosti. Njegov celokupni čuveni koncept o »svetskoj književnosti« počivao je u suštini na uzajamnim uticajima, a

njegov koncept nije ni u kom slučaju bio samo običan zahtev ili proročka vidovitost, već ideja koja se iskristalisala iz sopstvenog pesničkog iskustva. »Ideja je u suštini bila samo tumačenje i formulisanje jednog realnog istorijskog procesa u kojem je Gete učestvovao i koji je sa pažnjom pratio, a koji mu je govorio da nastupa novo literarno doba. Ali pošto za Getea ništa nije postojalo što on sam ili na sebi nije doživeo i iskusio, tako se i njegova ideja o svetskoj književnosti iskristalisala iz saznanja da i on sam svoje obrazovanje zahvaljuje stranim literaturama, da je na njima vaspitavan da bi postao ono što je bio kao i obrnuto da je on sam postao vođa, oplodavajuća i preobražavajuća snaga u svim literaturama Evrope«.

Iako, s jedne strane, opravdano postoji tvrdnja da u ekstremnim slučajevima studije uticaja mogu da se okarakterišu kao »delo umno poremećenih« ipak, s druge strane, sa isto toliko prava uticaj proglašen »ključnim pojmom celokupnog komparativističkog istraživanja«, a to znači i celokupne osmišljene produktivne nauke o književnosti.

Od zahteva Henri Peyera da se ponovo razmotri problematika uticaja došlo je, bar u američkoj kritici, do metodskih promena i preorijentisanja, ali u većini slučajeva jedva da se nešto promenilo u odnosu na socijalnu pozadinu istraživanja. Međutim, Claudio Giljen (Claudio Guillen) je u svom dobro smišljenom i sistematizovanom radu dao tako dobru osnovu za rešavanje problema uticaja da se u tom delu između ostalog mogu naći i polazne tačke i veze za sociološki orijentisane studije uticaja. Od posebnog značaja je njegovo ukazivanje na često sociološki uslovljeno ograničeno razumevanje ili nerazumevanje jednog literarnog dela, zato što dela ne pišu ljudi bez predrasuda u jednom miroljubivom univerzumu što bi uslovlilo slobodno i objektivno razumevanje i aktualizovanje. Nasuprot tome, delovanje literarnih dela i njihova potencijalna mogućnost vršenja uticaja podležu izvesnim istorijskim ograničenjima i kontroli pri čemu se odlučujući faktori pre svega socijalne, političke i ekonomske prirode. Novije komparativističke studije o uticaju okreću se sve više onome što Guillen naziva konvencijom i tehnikom, tj. temama, topoima, arhetipovima, mitovima i slikama. To pokazuje da se istraživači trude da ne uzimaju u obzir samo mnogoslojevitost samoga umetničkog dela već i slojevitost mogućnosti vršenja uticaja. Zauzima se stav koji vodi računa kako o značaju literarne tradicije, kontinuiteta i mogućnosti vršenja uticaja tako i o originalnosti i stvaralačkoj snazi autora na kojeg je uticaj izvršen.

INDIREKTNI UTICAJI

Problematika istraživanja socioloških veza direktnih literarnih uticaja, koja je sama po sebi i inače veoma kompleksna, znatno je komplikovanija u slučaju indirektnih uticaja. Jedna od prvih teškoća sastoji se u tome što su granice između direktnih i indirektnih uticaja često nejasne. Ako su pojedini mediji, kojima se uticaj prenosi, veoma bliski prvobitnom originalu – kao npr. dobar prevod nekog literarnog dela na drugi jezik na kome se delo čita i vrši uticaj – onda se može govoriti o direktnom uticaju. Prilično zamršena situacija javlja se, međutim, u graničnim slučajevima kao što je to izneo J. T. Šo (Shaw) kako je Mihail Ljermontov model Bajronovog pripovedanja u stihu prvobitno preuzeo od Puškina da bi se kasnije oslonio i na samoga Bajrona.

Ako se ovaj primer sa sociološkog stanovišta površno posmatra, onda nam se čini da nam se nude isto toliko shvatljiva i jasna kao i jednostavna objašnjenja. Prvo se jasno može uočiti jedan zajednički društveno-istorijski imenitelj, kako za Bajronova dela tako i za Puškinova i Ljermontovljeva: u sva tri slučaja radi se o plemićkom pesništvu i to o pesništvu u jednoj specifičnoj formi jednog plemićkog pesništva kasnog perioda u kome aristokratija ili njeni delovi često postaju meta ozbiljne kritike. Niti može ova kritika, niti može sklonost prema jednom više romantičarski viđenom »narodu«, rođena iz istinske aristokratske »čovekoljubivosti« i povezana sa pobunom protiv sopstvenog staleža, sve to ne može uticati na karakter ovog pesništva kao plemićkog. I oštrice upućene građanstvu kao i prihvatanje klasicističkog shvatanja umetnosti jasni su i olakšavaju objektivno tumačenje kritike upućene aristokraciji. Moglo bi se poći i dalje, pa reći da je Bajronov uticaj na Puškina, pre svega, razumljiv zbog opšteg i snažnog dejstva (uticaja ovog engleskog romantičara uopšte, čija se sociološka pozadina nalazi u konstituisanju jednog savremenog novog ideala ličnosti koji iz duševne rastrzanosti vremena postaje modom, jedna pozitivnim odlikama snabdevene moderna pojava. Ljermontovljevo položaj, posmatran razvojno istorijski, nalazi se za jedan korak iza, a vremenski kasnije od Puškinovog, sociološki posmatrano to znači da je društveno-istorijska paralela Ljermontova sa Bajronom veća i jasnija od Puškinove. Demoni i pobune, nemirno lutanje i politički utopizam zauzimaju u Ljermontovom pesništvu mnogo važnije mesto, pogotovu u ranim radovima, nego kod Puškina. Ta sociološka situacija naterala ga je da prevaziđe rusku Bajronovu tradiciju, koju je Puškin stvorio, pa da i sam posegne za engleskim piscem i da za sopstveno pesništvo iskoristi i ona mesta na koje je Puškin manje obraćao pažnju, jer za njega nisu bila toliko važna. Paralela sa Bajronom je išla toliko daleko da su i njega nazivali »hodočasnikom od sveta progonjenim«, doduše sa »ruskom dušom« i prenošenje Bajronovih jezičkih karakteristika na ruski jezik moglo bi se do izvesnog stepena takođe sociološki objasniti. Bez obzira na sve to ne bi trebalo prevideti granice koje postoje kod takvih pokušaja i napora, i to zato što pri tom ostaje nezapažena ne samo unutrašnja pesnička ličnost, toliko važna za pesničko stvaralaštvo, već se takvim istraživanjima često, ako ne i potpuno izmiču glavni problemi umetničke tehnike. Istina, jeste da se u velikoj meri može sociološki objasniti uticaj Bajrona na razvoj ideala ličnosti. Ali ovim idealom ličnosti ne možemo ni u kom slučaju obuhvatiti celokupno Bajronovo pesništvo, pre svega, ne i fleksibilnost jezika, draž onog na više retorskog-patetičnog, već opuštenog, na izgled improvizovanog »prirodnog« stila koji fascinira. Uzor ovog stila nalazimo do izvesne mere kao izvor lelujave gracije Puškinovog stila koji je Ljermontov jedva dostigao, pa ako se unutar ovoga sloja sami uticaji jedva i mogu dokazati, onda se to ne može objasniti ni sociološkim vezama koje ovde ne igraju baš nikakvu ulogu.

Ovaj primer – ma koliko bio površno skiciran – može pokazati kako sociološki stavovi mogu ponešto objasniti, razjasniti ili čak obrazložiti u odnosu na studije o literarnom uticaju, ali oni su istovremeno ograničeni samo na pojedine slojeve i veze. Primer indirektnih ili još kompleksniji primer mešanih – i direktnih i indirektnih – veza u okviru adekvatnih slojeva i veza isto toliko doprinosi rešavanju problema (to često čak dovodi do interesantnijih, pravilnijih rešenja nego jednostavan slučaj direktnog uticaja) kao i primer direktnog uticaja. I za ovaj slučaj važi ograničavajuća suženost mogućnosti sociološke metodike na određene slojeve.

Može se postaviti pitanje da li se i tada sme govoriti o pomešanim direktnim i indirektnim uticajima kada se direktni uticaji odnose na određeni sloj literarnog dela dok se u drugim slojevima bitni elementi toga dela uticaji javljaju u tako izmenjenom obliku da samo otkrivanje direktnih uticaja na taj jedan sloj omogućava poređenje sa drugim slojevima dela. Tako je npr. prvo otkriven direktan uticaj zvuka, ritma i nekih verbalnih formi Geteeve pesme *Mignon* na pesmu *Delifica* Gerarde de Nervalja koji je toliko osećajan i okrenut ka svojoj unutrašnjosti, a ipak toliko otvoren upravo duhu muzikalnosti. Ova konstatacija je kasnije sa uspehom dovela do detaljnijeg i izrazito plodnog poređenja i u slojevima značenja kao i prikazane stvarnosti i šematiziranim shvatanjima tako da se moglo, bez obzira na paralelu sa motivom čežnje, konstatovati dvostruka promena i apsolutna razlika u odnosu na temu i vrstu Nervalove pesme. Pesma *Minjon*, koja govori o ljubavi i čežnji za Italijom, postaje kod Nervalja pesmom o pesmi ljubavi koja u paralelnom južnjačkom predelu uvek ponovo zazvuči i to kao pesma čežnje za izgubljenom lepotom i načinom života iz doba Antike.

Međutim, bilo bi isuviše pojednostavljeno u jezičkim zvučima (u spoljašnjem sazvučju) tražiti samo direktan uticaj, a u ostalim slojevima tražiti razlike. Uvid u direktne uticaje otkrio je šta više uvid u relativno sredstvo drugih slojeva, pa ako je tada, uprkos postojećim pojedinačnim paralelama, ipak došlo do znatnih izmena, onda bi se jedna takva pojava možda mogla nazvati »indirektnim uticajem«.

Ograničavanje direktnog uticaja – negativno posmatrano – na te slojeve – ili pozitivno posmatrano – na produktivne i stvaralačke izmene, koje je preduzeo autor pesme nastale pod nekim uti-

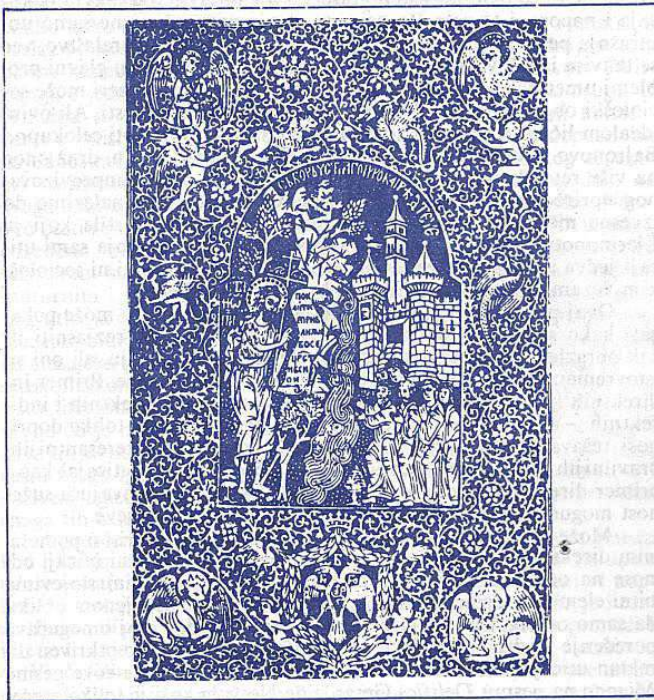

cajem, imaju opet svoje najrazličitije razloge od kojih se poneki dotiču i socioloških veza. Jer ma koliko da su Minjon i stari svirač na harfi prevashodno romantičarske figure, koje su sigurno dale povoda da rani nemački romantičari u izvesnom smislu priprema put »od umetnosti ka društvu, od umetničko-individualnog osećanja za život do doživljavanja duhovnog zajedništva, od estetsko-kontemplativnog odnosa prema svetu do radnog i socijalno korisnog života«, dok su francuski romantičari u fazi, za koju uzimam Žerar de Nerval kao reprezentativnog pesnika, svoje odbijanje restauracije, a pre svega svoju netrpeljivost prema svemu što bi podupiralo režim, prema finansijski snažnom građanstvu tako snažno ispoljavali da se otvorio nepremostiv ponor između umetnosti i stvarnosti, pa je taj prezir prema građanski sređenom i bezdušnom životu doveo do okretanja ka najrazličitijim pojavama, između ostalog i ka snu o svetu antike ispunjenom bogovima i poezijom.

Sigurno je da se ovome mogu dodati i individualni momenti kao značajni razlozi za razlike: ličnost Getea, u biti puna čulnosti i prihvatanja ovozemaljske stvarnosti za razliku od Žerara de Nerval kome je iz više razloga spoljašnji svet postao projekcija unutrašnjeg sveta, kome snovi preplavljaju život i kome nevidljivo postaje manifestacija stvarnosti. Sem toga, postoji još čitav niz nemerljivih faktora koji se dobrim delom izmiču razjašnjavajućoj analizi.

Sve u svemu, kod obe vrste uticaja u navedenom primeru radi se o direktnim uticajima; i to ukoliko se radi o elementima forme, zvuka, ritma i određenih verbalnih oblika, ali kada se radi o elementima značenja i šematizovanim shvatanjima, onda se može govoriti o ograničenim direktnim uticajima. Što se tiče vrste i stepena ograničenja, u tom slučaju su pored imanentnih faktora zanatsko-tehničke vrste važni i faktori ličnosti autora, ali, pre svega, i sociološki elementi koje nikako ne treba potceniti.

Doduše, potrebno je i na području indirektnih uticaja razlikovati između neograničenih i ograničenih načina uticanja, ta razlika se može demonstrirati uvidom u jedan tipičan primer indirektnog uticaja, naime uticaja unutar određene literarne tradicije.

Homer je stvorio posebnu formu govora utehe (Trostrede). Ahil u Ilijadi (18, 117f) sabrano prihvata sudbinu prerane smrti pri čemu utehu nalazi u sećanju da je čak i Zevsov ljubimac, polubog Herakle, morao umreti. U toku razvoja antičke literature postala je ta forma mnogostruko varirana, formula, topos, pri čemu je uvek smrt većeg heroja, većeg pesnika itd. fungirala kao razlog za utehu. Kada je Agius von Koorvey pisao svoju tužbalicu i utešnu pesmu povodom smrti igumanije Hathumod(e) ukazao je na činjenicu da su i patrijarsi hrišćanstva i njihove supruge i apostoli i mnogi drugi morali umreti i tako pružao utehu. Curtius se ograničio na ironičnu opasku da se ovde jedva radi o »tužbalicama koje treba da ganu«, kako se to inače tvrdilo.

Posmatrano sa stanovišta problematike literarnog uticaja može se konstatovati da Agius von Koorvey nije poznavao Ilijadu, što znači da se u užem smislu ne radi o direktnom uticaju Homera već o indirektnom uticaju tradicije koju je on stvorio. Do koje mere se opet pri tom radi o ograničenom uticaju u mnogome zavisi od toga da li je Agius svoju tužbalicu gradio direktno na antičkoj retorskoj tradiciji ili je bio zavisao od hrišćanskih uzora. Kako bilo da bilo,

prelaz od smrti antičkih heroja i poeta ka smrti hrišćanskih patrijaha i apostola nadindividualne je i sociološke prirode.

Isto tako nije dovoljno u vezi sa literarnim uticajima jednostavno razlikovati između »direktnih« i »indirektnih« mogućnosti, jer je problem mnogo zamršeniji i kompleksniji.

PARODIJSKI, POGREŠNI (KRIVO SHVAĆENI) I NEGATIVNI UTICAJI

Parodijom i travestijom su nazvani stvaralački oblici kritike, to su »prelazne pojave od pozitivnog ka takozvanom 'negativnom' uticaju«. Posmatrano iz perspektive uticaja nema sumnje da jedno literarno delo mora biti veoma poznato i uticajno da bi moglo izazvati parodijski ili travestički uticaj. Bez toga bi nedostajala svaka pretpostavka za razumevanje i dejstvo date parodije ili travestije. Isto tako je nesumnjivo da ova vrsta uticaja često ima sociološku pozadinu i da nije ni u kom slučaju samo svedočanstvo konkurencije ili suparništva različitih literarnih generacija. Sociološke razlike koje uslovljavaju ovakvu vrstu uticaja mogu biti kako prostorne tako i vremenske prirode. Kada Bavarc Karl Kumpenberg parodira Prusa Fontanea ili kada »Pražanin« Gustav Meyrink, rođen u Beču, a kasnije nastanjen u Bavarskoj, parodira Nemca sa Severa, Gustava Frensena (Frenssen), onda su pretpostavke i povodi za ove parodije, pre svega, uslovljeni prostorno-regionalno, političko-socijalno, ali često i razlikama uslovljenim istorijskom tradicijom. Još su dublje socijalne razlike u pitanju koje predstavljaju pozadinu za npr. Nestrojevu (Nestroy) travestiju Hebelove (Hebel) drame Judita i Holofern, primer koji uostalom pokazuje kako se teorijski jasna razlika između parodije i travestije u praksi ne može lako sprovesti. U Nestrojevom komadu sjedinjene su karakteristike obe vrste, jer on ne travestira samo Hebelovu dramu transformišući svečani patos u bečki dijalekat i u jevrejski način govora, on parodira i time što na šeretski način menja sadržaj Hebelove drame.

Ne manje sociološki uslovljene mogu biti vremenske razlike koje izazivaju jednu takvu vrstu uticaja. Kada npr. u Vitenvajlerovom (Wittenweiler) *Prstenu* (Ring) junak Bertschi Triefnas u svom grbu ima dvoje vila za seno i kada se u komičnom izobličenju feudalno aristokratskog minesanga udvara junakinji Mazen Rurenzump, P. M. – onda ove parodijske forme pokazuju da je razvojno istorijski i na literarnom planu prošlo vreme ranijem socijalno vodećem sloju društva. Indirektno na sličan način često funkcionišu i pesme o životinjama, i tu se javlja parodija samo što je iz različitih razloga – bilo iz političke obazrivosti ili zbog dobrog ukusa – za predmet prikazivanja izabran životinjski svet. Pored sve indirektnosti kritički i socijalno-kritički elementat toliko je jasan da bi se nekim jasnijim načinom ovakvo izražavanje jedva moglo prevazići. To važi i za poneki životinjski ep kasnog srednjeg veka sve do dela *Animal Farm* Georgea Orwella, koje je 1943. godine, u vreme britansko-sovjetskog savezništva, bilo odbijeno od ne manje nego od 4 izdavača, iz prostog razloga što su smatrali oportunistim da objave jednu tako ostru parodiju o komunizmu.

Parodija, dakle, često osvetljava »negativan« uticaj političkih i socijalnih odnosa, a nikako samo negativan uticaj jednog dela na svoju parodiju i forme svesti i okoline jedne parodije. Kada npr. kod Oswalda von Wolkeinsteina domaćica u rane jutarnje sate drmajući Gretu i Kunca budi iz njihovih ljubavnih snova, onda je to čista parodija na »pesme budjenja« u minesangu. Samo ovakve parodije spadaju u deo onoga što ovde hoćemo da iznesemo. Međutim, ovakve parodije predstavljaju samo jednu od mogućih oblika negativnih uticaja.

Iako je više puta ukazivano na to da je parodija od neprocenjivog značaja za »socijalno-literarno istraživanje«, do danas nije nastalo previše značajnih radova iz ove oblasti.

Poseban oblik »negativnog uticaja« predstavlja *Protuskica* (Ge-genentwurf) Bertolda Brehta pomoću kojeg se okretanjem polemične žaoke u suprotan smer literarno delo može preokrenuti u sopstvenu suprotnost. Ako se ovde u suštini radi samo o jednoj posebnoj vrsti parodije i travestije, onda ono što je Robert Escarpit nazvao vrstom »izdaje« stvarno predstavlja svojevrsnu formu negativnog uticaja koji je upravo literarno-sociološki od najveće relevantnosti. Tu se naime radi o jednom nesvesnom pogrešno shvaćenom literarnom delu kada u kasnijem periodu publika i autori, svoja dela pišu pod »uticajem« tog pravca sasvim drukčijeg od smisla i namere dela koje je izvršilo uticaj.

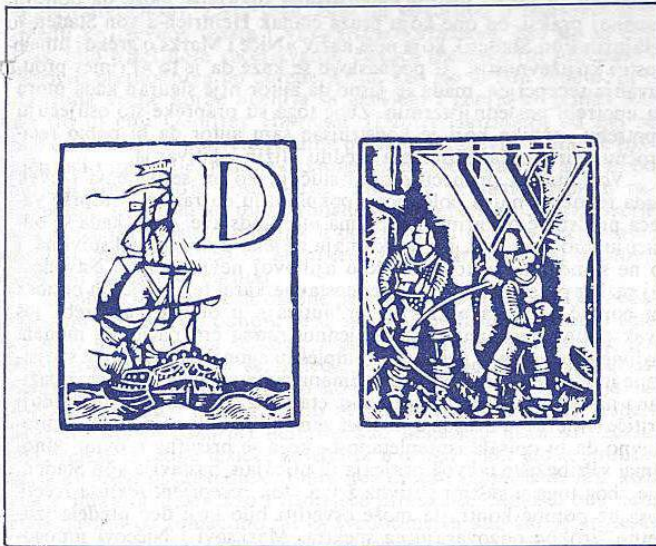
Autori jednog drugog vremena i druge sredine često u jednom delu nalaze ono što u njemu žele da nađu i što odgovara socijalnim zahtevima njihove sopstvene situacije. Escarpit u takvim slučajevima govori o »stvaralačkoj izdaji«, o »izdaji« stoga jer se delo na taj način stavlja u neke veze koje odstupaju od prvobitne vrste i namere dela, a o »stvaralačkoj« jer se delu na taj način daje nova stvarnost i dejstvo te stvarnosti. Ovakav uticaj je posebno uočljiv u slučajevima prevoda; već su ruski formalisti ukazali na činjenicu da npr. ne postoji samo jedan francuski Beranže (Beranger) ili jedan nemački Hajne (Heine), već i jedan ruski Beranže i ruski

Hajne koji su ispunili potrebe ruske literature i na taj način bili prilično daleko od svojih zapadnjačkih uzora.

Slučajevi takvih negativnih uticaja ovakve »stvaralačke izdaje« nisu ograničeni samo na prevode i odnose uticaja koji postoje između različitih nacionalnih literatura, oni se prirodno javljaju i unutar pojedinih nacionalnih literatura, pa i tu ne samo od jedne epohe do druge, već i unutar jedne iste epohe od jedne socijalne grupe do druge.

Ako se kao kriterijum za prvobitnu i pravu vrednost jednoga dela sa literarno-sociološkog stanovišta postavi problem delovanja toga dela na savremenog čitaoca unutar same nacionalne literature, onda takva postavka može imati samo uslovnu vrednost. Doduše, poznavanje ovih činjenica može ponekad da pruži znatna saznanja, ali može se i desiti, posebno baš u slučaju velikih i značajnih literarnih dela, da njihov prvi uspeh kod savremenih čitalaca ponekad počiva na nesporazumu koji mnogome odgovara problemu »stvaralačke izdaje«. Escarpit ovde pokreće bitne probleme kada pokreće pitanje kako je možda sposobnost izazivanja ovakve »stvaralačke izdaje« obeležje velike umetnosti. Na taj način postaje jasna sva kompleksnost ovoga problema. Sigurno je da su upravo velika literarna dela u velikoj meri višeslojevita, dok sociološki relevantna promena može ponekad da zahvati samo ovaj ili onaj površinski sloj dela iza kojeg ostaje netaknuta vanvremenska – ljudska esencija dela. Ponekad se, doduše, može desiti da sociološki

uslovljene pretpostavke razumevanja ili nerazumevanja zaista zahvataju najužu srž dela, pri čemu se ta srž, istina, ne može osetiti niti uništiti, ali se može potpuno zamagliti. Prava i neposredna snaga zračenja jednog značajnog dela delovaće do izvesne mere i nadalje u toj izobličenoj formi.

Literarno-sociološki veoma važan problem čine konačno i oni uticaji koje je Ulrich Vajsštajn (Ulrich Weisstein) nazvao »krivo shvaćenim« uticajem. Pod ovakvim pogrešnim uticajem ili afinitetima (Wahlverwandschaften – affinites) podrazumevaju se literarni slučajevi u kojima je paralelitet i srodnost biti dva dela toliko velika da se sa sigurnošću može pretpostaviti uticaj ranije nastalog dela na novije delo. Van Tighem je citirao dva tipična slučaja.

Zil Lemetr (Jules Lemaitre) je na osnovu upadljive paralelnosti socijalnih i moralnih ideja u delima Henrika Ibzena (Ibsen) i Žorž Sandove (George Sand) došao do zaključka da je Ibzen u velikoj meri morao biti pod uticajem Žorž Sandove. Georg Brandes je u jednom odgovoru na ovu tvrdnju ukazao na činjenicu da Ibzen nikada nije čitao Žorž Sandovu. Sa stanovišta istraživanja direktnih uticaja ova Brandesova tvrdnja od najveće je važnosti. Literarno-sociološki posmatrano ta činjenica je manje važna, pošto je Ibzen na osnovu paralelne društveno-istorijske situacije obrađivao paralelne probleme. Od manjeg je značaja da li je na osnovu ovih dubljih razloga bio direktno pod uticajem Sandove ili je iz sopstvenih poriva došao do adekvatnih obrađivanja problema, pogotovu što njegova dela ne predstavljaju ni u kom slučaju direktne plagijate.

Kao drugi primer izabrao je Van Tieghem »lažan uticaj« Čarlsa Dikensa na Alfonsa Dodea (Alphonse Daudet), naročito polazeći od romana *Le Petit Chose*. Drugim rečima, to znači da su sociološki posmatrano unutrašnje veze problematike uticaja značajnije od spoljašnjih.

Odlomak iz dela *Die gelenkten Musen*, Europa Verlag, Wien 1971.

Sa nemačkog:
Pavica Mrzović

o nekim novijim teorijama recepcije i uticaja i njihovim implikacijama u proučavanju međunarodnih književnih odnosa

john boening (džon bening)

Avgusta 1831. godine grupa od petnaest uglednih engleskih književnika poslala je Geteu nešto što je smatrala prikladnim poklonom prilikom osamdeset prvog rođendana Olimpljanina: ukrasjen, izgraviran pečat sa posvetom »Nemačkom Majstoru«. Uz pečat je poslato i pismo koje poklon objašnjava kao izraz poštovanja i zahvalnosti duhovnih učenika svome duhovnom učitelju, a među njegovim potpisnicima bili su Valter Skot, Robert Saudi, Vilijam Vordsvort i mladi Tomas Karlajl, čija je supruga izradila dizajn ovoga poklona. Pečatu gospođe Karlajl, koji se danas nalazi u zbirci Geteovog Nacionalnog muzeja u Vajmaru, posvećena je velika pažnja u onovremenoj britanskoj štampi, a i sam povod kojim je ovaj uručen široko je obeležen u Engleskoj. Ovaj je događaj, izgleda, bio znamenit, kako za Britance, tako i za Getea, o čemu svedoči i vidljivo oduševljenje sa kojim je George Henry Lewes (Džordž Henri Luis) prepričao celu epizodu u Geteovoj biografiji pisanoj jednu generaciju docnije. Lewes je preštampao poklon-pismo u celosti, pišući o toplini s kojom ga je primio Gete.

Rodendanski pečat je izgledom impresivna stvar, mada možda malo upadljiva za naše standarde, ali on predstavlja događaj a ne estetsku činjenicu, događaj kojim nameravam da, s jedne strane, ilustrujem nedovoljnost našeg tradicionalnog pristupa u proučavanju internacionalnih književnih odnosa, a sa druge, mogućnosti koje nagoveštavaju dva novija pristupa konceptu književnih uticaja i recepcije. Ono što želim da kažem sastoji se u tome da puni značaj poklona Geteu i nekih drugih sličnih događaja koji nastaju u mreži kontakata među književnostima različitih zemalja, nije uočen kako valja u konvencionalnim pristupima, što smo ih mi komparatisti definisali i poticali.

Sve otkad je komparativna književnost postala ono što jeste – organizovana akademska disciplina, povezivali su je sa proučavanjima internacionalne književne recepcije i književnih uticaja. Uprkos onim trenucima kada se vrednost i ostvarivost takvog proučavanja dovodila u pitanje, bilo u okvirima same discipline, bilo izvana, ipak su komparatisti u svom javnom istupanju posvetili izuzetnu pažnju pokušajima da se definišu: »uticaj«, »recepcija«, »Wirkung«, »uspeh« i slični termini. Bilo da je ovo bavljenje definicijama posledica odbrambenog stava relativno mlade discipline nestrpljive da dokaže svoju pouzdanost čvršće utemeljenim kolegicima, bilo da je ono proizašlo iz više hvalevredne želje da se uvede red i konzistentnost u područje istraživanja (jer je ovo dugo karakterisala terminološka nepreciznost i metodološka neformalnost), ta je vrsta tradicionalnog postupanja na našim simpozijumima, kongresima, u našim metodološkim udžbenicima, u našoj ulozi akademskih predavača i mentora, uopšte potcrta postojanje »ontološkog jaza« između književnog umetničkog dela i »sveta«, te tako učinila da se dolazeće generacije komparatista, kada se odvažavaju na proučavanje uticaja i recepcije, opominju na navodnu razliku i odelitu prirodu ta dva posla. Možda je to konvencionalno grananje nekad i bilo korisno kada je služilo disciplinarnoj konzistenciji, ali nas ono sprečava da se bavimo takvim međunarodnim transakcijama kao što je rođendanski poklon Geteu, na svaki drugi, osim na parcijalan način.

Da bismo ovo ilustrovali, dopustite mi da u vrlo kratkim crtama prikazem stanje naših proučavanja o prisustvu nemačke